

Dilettánsok gyilkost játszanak

MACBETH

Hátborzongató indítás: Macbeth ballag hazafelé, egyszer csak boszorkányok tűnnek elő és jósolnak Macbethnek – kariert, felemelkedést ígérnek. Igaz, kódoltan, de mégis. Ki hisz nekik? Hazaér, de mintha varázsütésre, érkezik a hír: a jóslatok fele máris bevált, Macbeth *thán* (grófi rang skót megfelelője) lett. Pontosan az, amit a banyák jósoltak, mert közben Duncan, a király a norvégok elleni harcban véghezvitt hőstettért előlépteti. De szinte azonnal itt a másik hír, amit elsőként a Lady közöl, a Király érkezik, az éjszakát a várukban tölti. A boszorkák jóslatát ismeri már, de az ő agyában lobban a gondolat: itt a pillanat, az alkalom, megölni a királyt, s ezzel Macbeth trónra léphet. Férjének jósolták, de ő akar a tör lenni, mert erősebb – legalábbis úgy érzi –, mint Mac-

beth. Hataloméhes spiné, azt hiszi, egy gyilkosság el is intézi férje koronázását.

Sűrű kezdet és tökéletes csavar: Macbeth asszonya lelkében előbb születik a véres merény gondolata, de nem mondja ki, mert bár látja Macbethen, hogy benne is csírázik e gyilkos terv, de egyben azt is, hogy megretten saját magától.

Shakespeare tudja, hogy a politika kenőanyaga mindig a vér volt. De a *Macbeth*ben (legrövidebb darabjában) sűrítményként dobja be és egyben vonja is vissza ezt a tézist. Nem elég a vér, a gyilok: ember is kell hozzá, akin bukik e merény. Mert itt ismét egy gyenge hataloméhes hőssel dolgozik. De ne vágjak a lecke elébe. Itt éjszakázik a király, terítve az alkalom, s feladva a lecke. Sebes ez az indítás.

Miért akar Macbeth király lenni? Mert jósolták neki? Fogalma sincs, mit kezdene vele, csak a trón, korona, jogar olyan szép hatalmi jelvé-

---

Részlet *Az abszurd Shakespeare* című készülő könyvemből. Ebben a tanulmányban Szabó Lőrinc fordítását használom – A. M.

nyek. És a hatalom – bármit is jelent-
sen számára – biztos jó dolog. Ennyi
a motívuma.

És most jön a kegyetlen Shakes-
peare: már itt a banyák jóslatát
emésztve elkezd az újdonsült thán
rettegni. A jóslatok értelmében kar-
nyújtásnyira van a korona, igen ám,
de ahhoz gyilkolni kell, megölni a
királyt, aki egyfelől rokona, másfe-
lől épp most tüntette ki, ráadásul ő
a vendéglátó... Eh, nem sorolom: ez
egy beszari gyilkos. Még meg se fo-
galmazta tervét, hogy mit és hogyan
fog az éjszaka csinálni, de már resz-
ket a térde.

Még csak kísért a gyilkosság, de már
Úgy rázza világotat, hogy erőmet
Elszívja a képzelet, s már csak az van,
ami nincs.

Majd a híres sorok:

Ha trónra szánt, emeljen rá a sors,
Én semmit se teszek.

(I. felv. 3. szín)

Lady Macbeth ismeri urát, majd ő
kormányozza lelkét és törét:

Amit szeretnél
Tisztán szeretnéd: hogy ne hamisan
játssz,
De azért úgy nyerj; vonz, nagy
Glamisom
Ami rád szól, hogy „így tégy, ha
akarsz!”

S amit bizony jobban félsz elkövetni,
Mint amennyire meg nem tenni
kívánsz

(I. felv. 4. szín)

„Félsz” – mondja, tökéletes a diag-
nózis, mert Macbeth még el se ter-
vezte mi, hogy legyen az éjszaka, má-
ris be van tojva. Márpedig reszkető
térdekkkel, lelkifurkával nem lehet
sikeresen gyilkolni. Gondold el, mit
röhögne ezen a latolgatáson III. Ri-
chard: ki a csoda törődik lelkével a
tett előtt, gyerünk, szúrd-vágd, nem
apád, cinikusan és energiával telten.
Az összevetés-különbség lehetőségét
Jan Kott vette észre...¹ (Más kérdés,
hogy a végén III. Richardot is meg-
szállja a lelkiismeret-furdalás, a végső
csata előtt látomásaival küszködik...
De csak miután fél tucat ellenfelét
kivégezte. Ezek ketten meg dilettán-
sok ebben a szakmában, ráadásul
rettegnek is – csak szeretnének igazi
királygyilkosoknak látszani. Félelem
vezette gyilkos pedig nincs.² A Lady
magabiztos és erős, majd ő elintézi,
ő gyilkol elsőként – és ki az, aki to-
tál összeomlik a véghajrában? Ez az
energiatömb. Mert dilettáns, azaz
fogalma sincs a gyilkolásról, hatalmi
technikáról, és a lelke mélyén ő fél a
legjobban. Csak maszkjai kitűnőek.
Tudom, hogy én itt a közvélekedés-
sel, a színházi előadói tradícióval
szembemegyek, egy radikálisan más
emberképet látok az írott szöveg mö-
gött. De úgy gondolom, ez a dolgom.

Több shakespeare-i gyilkost ismerünk, gondoljunk csak Richárdra, de ilyen pipogya és egyben vérszomjas – a kettő összefügg – népséget: egyet sem. És hadd tegyem hozzá, ami ennek a vizsgálatnak a lényege: ezek a főágensek végső soron komikus figurák. S mégis ez a legvéresebb királydráma – *fekete komédia*. Komédia, amire senki sem gondol. Mert a darab „felszínén” történik a nyaknyiszálás, bérgyilkosság, harcostárs leölése, látomás és gyerekgyilkosság, itt vérben úszik a színpad, de csak azért, mert ezt a mézárszékét két teszetozsa, önjelölt gyilkos vezeti, össze-vissza rohangásznak, fél tervvel és főleg teli nadrággal.

A páros – az induláskor

Macbeth már a jóslatokat végigélve megretten: gyilkolni kell. Képtelenség. Duncan, a király rokon, a vendégjog szent, a kitüntetést épp most vette át tőle Macbeth. Egyelőre csak önmagában él a bizonytalanság, de ahogy hazaér, a Lady észreveszi rajta, hogy nincs benne elszánás. Macbeth útközben levélben meséli a boszorkák jóslatát és a királyi látogatás hírért. A Lady tehát felkészülhet, ismeri gyáva férjét. Mire hazaér, asszonya kész a tervvel, itt az alkalom, nincs mese, egy nyisszantás és megvan a trón. És a Lady készen áll férjét kritikával illetni: „Thánom, arcod könnyv:

furcsákat olvas / Belőle a szem...” Egy szempillantás alatt tudja, hogy a férje képtelen erre a vállalkozásra, ezért átvállalja a nehezét: majd ő fog döfni. Ő, az erős asszony.

Aki jön, azt el kell látnunk: hagyd

a végrehajtást,

A mai éj nagy művét, énreám

a szép jövőt ez az éj szüli, ez,

Királyi trónt és hatalmat szerez.

(I. felv. 5. szín)

Szemben Macbethtel, neki már kész terve van az éjszakára, elhatározása kemény. Ja, kérem, a gyilkok előtt könnyű hősködni. Úgy gondolja – és egy darabig úgy is látszik –, hogy szemben férjével, ő nem retteg, nincsenek skrupulusai a királygyilkosságot illetően, egyáltalán a vér, a bűn nem riasztja, késsel meg tud bánni. Ha Macbeth gyáva – mondja gúnyosan, ő, a gyenge nő, elintézi a királyt. Ez persze csak nagy mellény, halandzsa, éjfél után mégis csak Macbeth végzi el a véres munkát, nem fogadkozó asszonya. De itt, még a bűn küszöbén, hősködik.

Ettől a kemény tartástól kapott a drámatörténetben és jó ideig a színpadon is különös emberi nagyságot a Lady, ami számomra teljesen érthetetlen. Macbeth háborús hős, épp egy véres küzdelemből érkezik, tudja, mi a kard, a tör, a vér, és hogy festenek a hullahegyek. A Lady életében nem látott csatát, fegyver nem

volt a kezében, könnyen beszél, hősködik: voltaképp már itt az első felvonásban abszurd jelenség: az a nő akar bátor, hős, királycsináló lenni, aki még nem látott igazi vért, nem volt részese élet-halál küzdelemnek. Üres tyúk, amit retorikája, meg képzetele – ez fontos – leplez.

Ne higgyük, hogy ebben a rajzban Shakespeare nőkritikája jelentkezik. Júliától a Makrancos hölgyig számos nőalakja pompás háromdimenziós, férfiaknál okosabb, talpraesettebb figura. Nem, itt a Lady világon kívülisége a kritika tárgya. Mondanám, az első abszurd figyelmeztetés: ez a nő maga a képtelenség. A darab lényege: belül reszkető dilettánsok tömeggyilkost játszanak.

Lady Macbeth, az abszurd fúria

De hadd térjek vissza a Lady első bemutatkozásához. Itt tényleg ő látszik erősebbnek (strindbergi figurára – *Az erősebb* című darab nőalakjára emlékeztet). Nemcsak bátorságot, az elhatározás befejezését követeli, nemcsak lelkierőt szuggerál férjébe, de az erősebb jogán: zsarolja is. A király már a várban, az ünneplés sikerült, a hirtelen feltálatl vacsora zajlik, de Macbethnek nem ízlik, nem bírja lélekkel a díszvacsorát, kilép a

levegőre, lélegzethez akar jutni. Határozatlanságában tesz még egy utolsó kísérletet:

Macbeth: Ne menjünk tovább ebben a dologban
A minap is kitüntettet; arany
Megbecsüléssel vesz körül a nép –
Friss ragyogását mutogatni kell,
nem elherdálni.

Erre csap le a Lady, zsaroló-szövege:

Részeg volt a remény,
Amibe öltöztél? Aludt azóta
S most sápadtan és zölden riad arra,
Amit oly bátran kezdett? *Ezután*
Ennyibe veszem szerelmed is,
Hát félsz az lenni tettben, s akaratban,
Ami vágyban vagy?³

(I. felv. 7. szín)

Ez a visszacsapás vérforralóan goromba: nemcsak gyávanak nevezni férjét, hogy nem tud akarattól a tettig eljutni. (Ami sajnós igaz...) Hanem végső érvként férfiasságába is beleköt: Macbeth szerelmébe, pontosabban azt sugallja, ha így áll a dolog, akkor a köztük lévő szex sem igaz, ha nem mer gyilkolni, az ágyban is hazudik.

Szex és szerelem – örök shakespeare-i téma, itt fonákjáról: a szex a gyilkolásra való biztatás – pontosabban – zsarolás kelléke. Lelkileg. Ez a Lady felemás erénye, hogy férje lelkéhez ért, és egyben személyiség-

gének abszurd gyengesége: saját lelkét fel se tudja mérni. Ezért hiszi a színházi gyakorlat, hogy a Lady nagy ember, jelenség. Egy fityiszt, a hatalomvágy elvakítja önmaga képességeit illetően.

Pedig kettejük csatájában innen övé a pálya – egy darabig. Kemény nő, minden gyilkosban benne van. Na ja, a maga abszurd módján. Mert ne feledjük: Lady Macbeth ebben a királygyilkos manőverben csak drukker, legfeljebb a vért takarítja el a halálos döfések után, maga tudatlan ehhez a mesterséghez, ebből következően csak a szája nagy, valójában éppoly gyáva az öléshez, mint a *thán* a darab indulásakor.

Gondold meg, a királyt Macbeth ölte meg, azonnal trónra kerül. De fegyvertársát, Banquót, akitől tart, hogy áruló lesz, már királyként, ugyancsak ő teteti el láb alól. Aztán mindenkit, akire gyanakszik, akitől fél, lekaszabolta – Macduff családját is ő nyíratja ki. A félelem nem hagyja el: ezzel indít a darab és csak a végén szűnik meg benne a szűkülő reszketés, mert hinni akar a boszorkányoknak... De a Lady renoméját ez a világon kívüli rettegés nem érinti – legalábbis egy darabig.

A reszkető térdű Macbeth így beleszokik a vérben táncolásba? Igen – ez Shakespeare nagy felfedezése kora lelkivilágáról. Tudomásul kell

venni, hogy a gyilkolásban a *tétova félelem és a tömeggyilkosság összetartoznak*, Macbethben nincs tartás, az egértől is reszket, ezért aki csak eszébe ötlük, mindenkit eltetett láb alól. A félelem ontja a vért. Igaz, most már nem saját kézzel, hanem bérgyilkosok révén. (Más kérdés, hogy kétbalkezesek azok is, hisz a választást is rosszul csinálja, nagy balfasz ez a katona. De nincs számára visszaút. Belemászott a mókuserékbe.)

Még egyszer mondom: nem lehet érteni, miért híresült el Lady Macbeth nagyasszonyként, sőt „hősi”, parancsoló egyéniségként. Pedig, amint említettem ő csak drukker, illetve nézője a vérpatakknak, amit egy idő után már nem bír elviselni. A „vasba öltözött” nő belül üres, összeomlik, megőrül: látomások gyöttrik, alvajáró, orvos nem tud segíteni. Irkál valamit és ágyba megy. Nem hitte volna, hogy a gyilkosság másnapja ilyen nehéz? Talán még ez sem jellemző rá: a lélek, ami belül tartotta, tudat alatt összeomlik. Ez a figura az igazi abszurd jelenség a drámában: a semmi felfújva és kipukkadva. De a „felszínen” ő a *primus movens*: ő indítja be a mézárszéket, bár fogalma sincs arról, mi kell hozzá és mivel jár. Hozzá képest Macbeth, a férfi szolid katona, normális pasas, akit aztán elkap a beindított gépezet, és a beléplántált hatalomvágy.

Össze van ez hozva: a Lady gonoszságával tartja a lelket Macbeth-

ben, aztán ő omlik össze menthetetlenül – alvajáró, vérfoltot lát a kezén, hiába mossa, vörös bűnjel marad a helyén. Ismét shakespeare-i bölcsesség: nagy különbség van az „előtte” és az „utána” között: előtte hősködött, miszerint mindenkit le tudna kaszabolni a trónért, aztán mikor a cselekvésre kerül sor, illetve a következményekkel szembesül, belül omlik össze ez a fúria lelkű asszony. Mert dilettáns gyilkos, mint ahogy a háborún kívüli katona férje is az: egyik sem születet briganti.

A sorozatgyilkos

Macbeth minden reszketése, fenntartása, erkölcsmaradványa dacára az első vérfürdő után képtelen kimászni a gyilkolás ördögi játszmájából. A fordulópont Banquo megölése. Semmi értelme, a beszari Macbeth túllép egy határon. Este királyi vacsora, ahol grófjai és méltóságai ülnek az asztalnál, csak Macbeth nem tud közéjük ülni: látomása szerint Banquo ül a helyén. Színi megvalósításban valóban élő Banquónak illik játszani ezt a látomást, mert a balfasz Macbeth rosszul ölette meg. Mert a bérgyilkosok is félnótások voltak. Banquo fia elmenekült. Banquo a vacsorán végig ott ül-eszik-sétál, még az is benne lehet a jelenet színpadi megvalósításában, hogy szólnak hozzá. Nem kell hozzá véres

maszk, meg halott fehérség. Van, és kész. Ahogy a boszorkányok is vannak, mert színház, és nincsenek, hisz csak a jóslatuk tartja életben Macbethet.

Macbeth számára nincs visszaút, csak előre, az egyre több vér felé.

A boszorkányok

Velük indul a játszma, randit beszélnek meg, ahol Macbethtel találkoznak, ahol csábítanak, ahol ígérnek, s ahol elhintik a végzetet. Az nem kérdés, hogy kik ezek a lények, az viszont igen, hogy mi a dramaturgiai funkciójuk. Történelmi korban vagyunk, Anglia őskora, skót Highland, tele legendákkal – mondhatnánk, így belefér szereplésük. Csakhogy nekik kiemelt funkciójuk van: velük indul és velük zárul a tragédia, jóslatukkal – melynek fele azonnal teljesül – csábítják be Macbethet a mélységekbe, hogy még király is lehet; de egyben menekülést is ígérnek, Macbeth csak akkor lesz veszélyben, ha a birnami erdő megindul. Kódolt szöveg, de a katona kódfejtés nélkül hisz nekik.

Magától nem kívánná meg a legfőbb hatalmat? Nem, majd látni fogjuk, tisztes vezér, kardja, becsülete van, álmodni akkor még tud, de saját rangja felett számára elérhetetlenül magas fokozatokat lát. Hogy *thán* lett, annak, mint a földre szállt

csodának örül: a boszorkányok hiteles jóskok.

Ezért a boszorkányok jelenete csak látszatra keretjáték. Illetve: az is, de lényegében ők a dráma végső mozgatói. S mivel alvilági lények, vagyis létük a mesék és képtelenségek birodalmába tartozik, *ők teszik idézőjelbe azt, ami történik*, az állandó vérfolyatást, a Lady kivételes gonoszságát és ürességét, Macbeth állandó rettegését (amit a sorozatos gyilkolás sem tud elűzni lelkéből). A jelenések – mert többször is jönnek –, többértelműségükkel adják a dráma alaphangját: ők dirigálnak ugyan, de ez lehet vízió, lehet legenda (mely tán igaz se volt) és lehet „dramaturgiai kellék”. Egyik sem: szereplésükkel idézőjelbe teszik azt, ami a játék maga, a történet lényegét, sőt magát annak *történetfilozófiáját*. A „dilettánsok királygyilkot játszanak” című sztorit. Csakhogy ez az idézőjel – Shakespeare-nél – kétértelművé teszi jelenésüket: lehet, hogy igazat mondanak – kódolt formában –, és lehet, hogy mindez csak Macbeth csata utáni kábulatának víziója. Ennek ellene szól, hogy e rémes találkozó ismétlődik, Macbeth bizonyítva akarja látni az ígéretet, mármint hogy mentesül a büntetéstől.

A shakespeare-i kétértelműség már korábbi darab-elemzéseimben is felbukkant. De a drámaíró nem ismétli magát: itt egészen különleges módon érvényesül a „darab mögötti

dráma” mechanikája. A boszorkány-csapatnak utóbb a főnöke is megjelenik, nem elég, hogy a földből nőnek ki, hogy fazekukból páncélosok bukkannak fel és alá, a főnök – azaz a hierarchia nemcsak a „felvilágban”, de az alvilágban is létezik: Ez teszi (félíg) hitelessé létezésüket, mozgató szerepüket. Félig, mert kódolt üzeneteiket ember legyen a talpán, aki dekódolni tudja, erre fizet rá Macbeth. És persze az egész jelenés éjszaka, ködös félhomályban, kivehetetlen kontúrokkal bukkan elő a semmiből és tűnik el a semmibe: csak Macbeth látja. Személyre szabott üzenetet közölnek.

Az egész darab szimbolikáját meghatározza ez a „keret”: földalatti lények vezetik Macbethet, s végül a Ladyt is: azaz, amit csinálnak, Föld nem viselheti el. Csak zárójelben: a Földből kinőtt csábítók tudják, kit-miért taszítanak halálos bűnbe. Szerintem e „földből” nőtt bírák, csapdát állítók és egyben bosszúállók – nagy emberi mítosz leszár-mazottai, Shakespeare ezt használja kerettörténetében: a Föld mint igazságtevő... – itt csak érintve szerepel. De benne van jeleneteikben. Macbeth sugallatukra először elborzad, aztán lassan elhalványodik benne a boszorkányok (alvilági) ösztön-ébresztése. Mikor mégis kételkedik, rohan igazolásért, hogy vajon

a játszma végén sértetlen marad-e? Igen ám, de a „földalattiak” kódolt nyelven beszélnek, így is, meg más-képp is lehet érteni, amit mondanak, csak császsövegük se így, se úgy nem jut el Macbeth agyához. Megnyugszik, hisz azt hallja, hogy csak az ölheti meg, akit nem anya szült... A dilettáns gyilkos meg se próbálja tovább gondolni a mondókát: oké, relax, olyan ember nem létezik, aki ne anyából bújt volna elő, majmok meg nincsenek e vidéken...

„Idézőjelbe tett sztori” – maga a kontingencia: így is lehetett, de más-képp is eshetett, sőt maga a sztori lehet, hogy csak árnyjáték. Ezek a figurák áttetsző amőbák a boszorkányok felől nézve, és az ő csábításukra ugrálnak. Ezen belül azonban állandó marad a „dilettánsok gyilkost játszanak” véres körtánca: alvilág, az emberlény legvégső alja kormányozza a szereplőket, csak épp kalkulatív észet nem ad hozzá. „Csak egy dőfés...” gondolják, és hisznek

az alvilágiaknak. Hisznek, rettegnek, és egyre mélyebbre süllyednek a vérben. Mert, hogy milyen algoritmus következik az első dőfésből, mi mindennel kell szembesülniük, hogy nem egyszerű egy főember eltüntetése, azt nem tudhatják előre.

A „keretjáték” forgatja ki Macbethet önmagából: retteg és hisz. Hiszékenysége: kényszer-reflexió, nem volt korábban ő ilyen. De a mókuserékben nincs más kapaszkodója. Hisz a puszta légnek, az utolsó pillanattig, még az erdő megindulásakor sem szakítja ki magát belőle.

Shakespeare egy *serial killert* ábrázol, egy magából kifordult gonosztevőt. És a végén mégis megadja neki a harcosnak járó gesztust: Macduffot keresi, találja – megtudja, hogy ő szerepelt a boszorkányok jóslatában, hiszen kivágták az anyjából –, de végigcsinálja a harcot. Nem rongyként távozik, akarom mondani. Ehhez tényleg a költőóriás kell, és a „túl jón-rosszon” gesztusa.

JEGYZETEK

---

1. Jan Kott: *Kortársunk Shakespeare*, Gondolat, 1970. 99.
2. Itt a tegnapi-mai filmbeli bérgyilkos, a hidegvérű „hitman” hollywoodi felfedezését kapom elő magyarázatképp.
3. Fontos, ezért eredetiben:
Was the hope drunk

Wherein you dress'd yourself? Hath it slept since?

And wakes it now, to look so green and pale

At what it did so freely? *From this time*
Such I account thy love.